

Módszertani megjegyzések a 11. századi magyar víznévkincs vizsgálatához *

PÓCZOS Rita

Debreceni Egyetem
poczorsr@gmail.com

1. Gottfried Wilhelm Leibniz, a 17. századi gondolkodó és polihisztor nevét főként matematikai és fizikai tézisei miatt őrizte meg, s őrizi a mai napig az utókor. Széles körben kevésbé ismert, hogy Leibniz a nyelvtudomány, különösen a nyelvtörténet iránt is élénken érdeklődött: egyike a legkorábbi tudósoknak, akik a magyar és a finn nyelv között rokonságot feltételeztek, s a nyelvészeti tudománytörténetírás hagyománya szerint elsőként mutatott rá, hogy a helynevek, kiemelten a víznevek utalhatnak egy adott földrajzi terület korábbi lakossága által használt nyelvekre (Robins 1999: 185). Az európai nyelvtörténeti és névtörténeti kutatásokban a 19. századtól fordul egyre inkább a figyelem a víznevek nyelvi eredete, keletkezése és szerkezete felé, a 20. században pedig elindulnak a szisztematikus kutatások. Ezek eredményeit közlik például a *Hydronymia Europae*, *Hydronymia Germania* sorozatok, a legújabb kiadványok közül pedig az ezekhez tematikájában és módszertanában szorosan kapcsolódó *Hydronymia Slovaciae* című projekt keretében megjelent monográfiák (vö. Hladký 2019: 142–143). A vízneveket egyrészt régiségük, másrészt jellegzetes névalkotási mintáik miatt övezi különleges érdeklődés a nyelvtörténeti vizsgálatokban, ezek eredményeire pedig évszázadok óta folyamatosan épít a településtörténet.

A magyar népességtörténeti kutatásokban szintén a kezdetektől nagy szerepet kaptak a víznevek. „Vegyes nemzetiségű lakosság esetében az a nép számít korábbi települőnek, amelynek a nyelvéből az illető terület víznevei megfejthetők” – e sokat idézett tételt Kiss Lajos fogalmazta meg a kilencve-

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

nes évek derekán (1996: 440), de a 19–20. század történész- és névkutató-generációinak sora alkalmazta a magyarság korai településtörténetének vizsgálata során. E munkák közül kiemelendők (Kiss Lajosnak a víznevek nyelvi rétegződéséről szóló írásai mellett, 1994, 1996, 1997) a régiség egy-egy korszakának a népességi viszonyait bemutató szintézisek: Melich János a honfoglalás korára (1925–1929), Kniezsa István a 11. századra (1938), Kristó Gyula pedig Szent István korára (2000) vonatkozóan vont le máig gyakran hivatkozott következtetéseket a korai település- és víznévállományt felhasználva.

E dolgozatok a konkrét név- és nyelvtörténeti elemzések, illetve azok eredményei mellett a tudományterületek módszertanát tekintve is fontos mérföldkövet jelentenek a nyelvészeti és történeti stúdiumok terén. A leglényegesebb akadály a vizsgálatok során ugyanis, hogy mind a honfoglalás és az államalapítás kora, mind az azt követő évszázad még erősen forráshiányos időszaka a magyar történelemnek, ezért az írott forrásokban található kis számú adatot különböző eljárásokkal és eszközökkel igyekeztek használható méretű adatállománnyá bővíteni a korszakot kutatók. A melichi módszertan korrekcióját Kniezsa végezte el hivatkozott munkájában (1938: 367–368), a Kniezsa által alkalmazott módszereket pedig Kristó vonta alapos kritika alá (2000: 5–12), azonban az általa vázolt metódusok sem állták ki a 21. századi (nyelv)tudományosság próbáját: Kristónak az adatok értelmezésével és értékelésével kapcsolatos eljárás módjait Hoffmann István és Tóth Valéria bírálta nagy részletességgel (Hoffmann – Tóth 2016). Tanulmányomban e bírálatok ismertetését nem tekintem feladatommak, a vizsgálatom célja a korábbi kutatások adatválasztásának, korpuszalkotásának a felülvizsgálata lesz.

Az elmúlt mintegy másfél évtizedben újabb lendületet vett a Kárpát-medence 11. századhoz köthető írott forrásainak szisztematikus feldolgozása: ez egyrészt a korábban már feltárt oklevelek és a bennük található helynévi szórványok újraértékelését jelenti, másrészt pedig azoknak a forrásoknak a részletes elemzését, amelyek eddig nem kerültek a nyelvtörténeti kutatások látókörébe (Hoffmann 2010, Szentgyörgyi 2014, Szőke 2015, 2016, 2021a, Kovács 2018, Pelczéder 2022, Sarnyai 2022a, 2022b, Póczos 2015, 2017, 2021). Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a településtörténeti kutatásokban korábban felhasznált 11. századi víznévi adatok állománya hogyan, milyen elvek mentén egészíthető ki az újabb munkák eredményei alapján. A víznevek számbavétele során két kérdésre keresem a választ: 1. Mely szórványok tekinthetők 11. századinak? 2. Mely szórványok tekinthetők víznévnek?

2. A magyar oklevelezési gyakorlat Szent István uralkodásával kezdődik, így a Kárpát-medencére vonatkoztatható víznévi adatokkal sem lehet számolni a 11. század előtt. Ez alól csupán a legnagyobb vizeink ókortól adatolható nevei képeznek kivételt, mint a *Duna*, *Dráva*, *Garam*, *Körös*, *Marcal*, *Száva*, *Tisza* stb. víznevek (Kiss L. 1996: 440–441). Ezek mellett mindössze két-három, bizonytalanul azonosítható kisebb vízfolyás neve maradt fenn 11. század előtti forrásból (Kristó 1997: 130–132, 2003: 27).

Kniezsa István Magyarország 11. századi népességére korai helyneveink alapján következtet. Munkájához gazdag adattár tartozik (1938: 456–472), ennek víznévi adatait, illetve a bevezetőben ismertetett módszertant (i. m. 370–373, 399–401) áttekintve az általa felhasznált források körét a következőképp foglalhatjuk össze. Kniezsa a 11. századra datált oklevelek közül tízet használt fel, az eredeti példányként fennmaradt Tihanyi alapítólevelét (1055) és a Pannonhalmi összeírás (1093) mellett nyolc átiratban megőrzött, illetve interpolált iratot: a Veszprémvölgyi apácakolostor alapítólevelét (1018 u./1109)¹, a Pannonhalmi apátság alapítólevelét (1001/1213/1240 u.), a Veszprémi püspökség alapítólevelét (1009/+1257//1469), a Pécsi püspökség alapítólevelét (1009/+1205–35//1404), a Százdi apátság alapítólevelét ([1067 k.]/1267), a Garamszentbenedeki apátság alapítólevelét (1075/+124/+217), valamint a Bakonybéli apátság birtokainak összeírólevelét (1086/1130–40). Ezek mellett számos olyan adat is szerepel az adattárban, amelyek a 11. századnál későbbi datálású oklevelekből származnak: két 12. századi oklevél névanyaga (a Zobori apátság birtokainak összeírólevele 1113-ból és az Almádi monostor alapítólevele 1121/1420-ból), 11. századi adattal nem rendelkező nagyobb vizek nevei, ezeken túl számos olyan szláv eredetű név a 13–14. századból (esetenként évszám nélkül), amelyekről hangtörténeti okok miatt Kniezsa úgy véli, hogy azok legkésőbb a 11. században átkerültek a magyar nyelvbe (i. m. 370–373). Igaz, Kniezsa jelzi, hogy az elbeszélő kútfők szórványait „elvből nem vettük fel” (i. m. 370), Anonymus gesztájának több víznévét is szerepelteti az adattárban.

Kristó Gyula több munkájában foglalkozik a honfoglalást követő századok településtörténetének és a korai névállománynak a kapcsolatával. Kifejezetten a 11. század eleji, Szent István kori népességi viszonyokat elemző munkáinak (1993, 2000) kiindulópontja az a négy királyi oklevél, amelyet a diplomatika nem eredeti, de hiteles dokumentumokként fogad el (tehát a veszprémvölgyi, a pannonhalmi, a veszprémi és a pécsi okleveleket), ezt a forrásanyagot „második körben” kiegészíti 1038 után, de még „igazolt mó-

¹ Dolgozatomban valamennyi oklevél esetében a DHA. datálását veszem alapul, az idézett szórványok forrása is a DHA.

don a 11. századból való” helynevekkel (2000: 20). Ezek jórészt olyan vár-ispánságok, püspökségek, kolostorok nevei, amelyek korai alapítását feltételezi a történettudomány, tehát jelentős részük nem víznév, emellett felhasználja (igaz, Szent István korára vonatkoztatva) a vízneveket is tartalmazó tihanyi alapítólevelet, valamint a százdi és a garamszentbenedeki alapítólevelek nem interpolált részeit is. Kiemelten kezeli a nagyobb vizek neveinek a vallomását, ezeket akkor is számításba veszi a népességtörténeti következtetések során, ha nincs rájuk vonatkozó 11. századi adat (i. m. 26).

A középkori Magyarországon élt nem magyar népeket bemutató munkájában (2003) Kristó más eljárást választ: nem ismerteti a felhasznált okleveles forrásokat, illetve az abból nyert adatokat, csupán azt jelzi, hogy a 11–14. századra vonatkozóan döntően a saját anyaggyűjtésére, az ezt követő időszakra vonatkozóan pedig a szakirodalmi előzményekre támaszkodik (i. m. 11). A víznevek ebben a dolgozatban is fontos szerepet kapnak, a honfoglalást megelőző idősakra jellemző szláv dominanciát a víznevek állományára alapozza: a nagyobb vízfolyások szláv közvetítéssel átvett nevei mellett mintegy 250 szláv eredetű víznevet sorol fel (i. m. 27–30), melyek szintén a szlávság 9. századi túlsúlyát hivatottak bizonyítani. Mint jelzi: „Az ide vonatkozó anyag túlnyomó része a 11–13/14. századból maradt ránk” (i. m. 28), de „alapos a gyanú, hogy [...] sok víznév már megvolt a 9. században (vagy azt megelőzően), és a magyarok a szlávoktól átvették azokat” (i. m. 30). (A szláv és német lakosságot bemutató fejezetekben is számos víznév előkerül bizonyítékként, mivel azonban az ismertetés rendező elve a területiség, és nem a kronológia, ezeket a részeket nem vizsgálom részletesebben, annyi bizonyos, hogy az imént bemutatott eljárás végigvonul a köteten.)

Mind Kniezsa, mind Kristó módszerében alapvető probléma, hogy a 11. század szűkös írott forrásait olyan nevekkel bővítik, amelyek nem adatolhatók a 11. században, és amelyek visszavezethetősége kérdéses. Kniezsának azt az eljárását, amely során olyan nevekkel egészíti ki a vizsgált korpuszt, amelyeket bizonyos hangváltozások miatt tart 11. századinak, a szláv hangtörténetírás újabb eredményei alapján Kristó részletes kritika alá vonja (2000: 8–9), így erre e helyütt nem térek ki. Szintén nehezen tartható az az elv, hogy az időben közelinek ítélt, 12. század eleji oklevelek, illetve Anonymus egyes hely- és víznevei bekerültek az adattárba. Ezekről ugyanis valóban elképzelhető, hogy jóval a lejegyzésük előtt, a 11. században már léteztek, de épp ennyire lehetséges az is, hogy később keletkeztek. Ugyanez igaz a Kristó által felhasznált szláv eredetű víznevekre: ahogy Kristó maga is látja, minden bizonnyal vannak közöttük korábbi és későbbi keletkezések, de adatok híján aligha lehet megállapítani, hogy melyek (vagy legalább milyen arányban) vezethetők vissza ténylegesen a 12. század előtti.

A fentebb hivatkozott legújabb oklevélvizsgálatok a 11. századra vonatkozó források bővíthetőségét más irányban keresik: a diplomatikai eredményeket szem előtt tartva onomasztikai és nyelvtörténeti eszközökkel arra tesznek kísérletet, hogy azokban az oklevelekben is feltárják a 11. századhoz köthető rétegeket, amelyeket bizonytalan kronológiai státuszuk (átírt, illetve hamis voltak, interpoláltságuk) miatt a korábbi kutatásokban nem vettek figyelembe. A következőkben a víznévi szórványokra fókuszálva foglalom össze, hogy jelenlegi ismereteink szerint mely forrásokra alapozhatunk ezek közül.

A 11. századi eredeti oklevelek felhasználásáról a korábbiakban sem volt vita, ezek a Tihanyi apátság alapítólevele (1055, összesen mintegy 80 helynévi szórványt tartalmaz, melyből kb. 20 víznévi adat),² Dávid dux adománylevele a Tihanyi apátság számára (1089–1090, 7 szórványból 6 víznév), a Pannonhalmi apátság javainak összeírása ([1093–1095], 34 szórványból 4 víznév), míg Guden végrendelete (1079) nem tartalmaz víznevet. Györffy György a DHA.-ban a magyar vonatkozású eredeti iratok közé sorolja ezeken túl a Hainburgi adománylevelet, melyben a *Duna* latin neve mellett két folyóvíznév, a *Lajta* és *Fischa* korai adata (1051: *Litaha*, *Fiscaha*) található (DHA. 1: 142), valamint egy freisingi oklevelet, melyben szintén szerepel a *Lajta* neve (1074: *Litaha*, DHA. 1: 197). Eredeti okleveleinkben tehát összesen mintegy 43 víznév fordul elő.

Szent István tíz oklevele közül a Kniezsa és Kristó által is feldolgozott négy másolatban fennmaradt, de hitelesnek gondolt oklevél összesen kb. 50 helynévi szórványt tartalmaz, ezek közül 8 víznév (ennek a forráscsoportnak csupán egy névadatát, a Pécsi püspökség alapítólevelének *Kwarok* szórványát kell kizárnunk a 11. századhoz köthetők köréből, ez ugyanis későbbi interpoláció során került az oklevél szövegébe, DHA. 1: 58). Az István király korára hamisított hat oklevél közül a legfrissebb kutatások szerint kettő rendelkezik olyan szövegrészekkel, amelynek szórványelemei nagy valószínűséggel visszavezethetők a 11. századba, a Pécsváradi alapítólevél (+1015/+1158//1403/PR.) 135 ilyen helynévi adattal gazdagítja az államalapítás forrásainak a körét, ezek közül 15 víznév (DHA. 1: 72–80, Szőke 2021b: 46–50), míg a Bakonybéli alapítólevél (+1037 [1240 k.]/+1246/1330) 29 Szent István koriként értelmezhető adatának a harmada víznév (DHA. 1: 118–119, Szőke 2019: 319).

² Az azonos oklevélben azonos denotátumra vonatkozó szórványokat egy névként értelmezem, tehát például a TA. *balatin*, *bolatin* formájú szórványait a számoláskor nem értékelem külön névadatként.

A 11. század második felére datált oklevelek közül három kapott nemrégiben monografikus feldolgozást. Ezek alapján a Százdi apátság alapítólevelének ([1067 k.]/1267) 55 helynévi szórványa köthető a 11. századhoz, melyek közül 6 víznév (Kovács É. 2018, DHA. 1: 183–185), a Garamszentbenedeki apátság alapítólevelében (1075/+124/+217) 11. századnak minősül 110 névadat, ebből mintegy 40 víznév (Szőke 2015, DHA. 1: 213–218), a Bakonybéli összeírás (1086/1130–40) nem interpolált, 11. századra visszavezethető részében pedig 90 helynévi szórvány található, ezek között pedig kb. egy tucatnyi jelöl vizet (Pelczéder 2022, DHA. 1: 250–254).

A 11. század első felére összesen tehát kb. 30, a második felére pedig mintegy 80, vizet jelölő szórványt vezethetünk vissza nagy biztonsággal. E nevek köre bővíthető még egyrészt azzal a néhány nagy vizet jelölő névvel, amelyek az ókortól adatolhatók, de nem jelennek meg a 11. századi, illetve arra hitelesnek tekinthető írott forrásokban (pl. *Maros, Olt, Szamos, Temes, Valkó*, vö. Kiss L. 1996: 440–441). Másrészt a 11. századra datált, de egyelőre részletesen nem elemzett iratokban, mint például I. Béla király interpolált szekszárdi összeírólevelében vagy a Zselicszentjakabi monostor alapítólevelében (mindkettő 1061-re datálva, DHA. 1: 166–168, 170–174) szintén számolhatunk valós 11. századi réteggel, ezek értékelése után még néhány további víznévi adat gazdagíthatja forrásaink körét.

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az eredeti oklevelek szórványaival szemben a másolatok és az interpolált oklevelek helynévi szórványainak jóval korlátozottabb a nyelvtörténeti hasznosíthatósága: mivel az átírás során az átírás korára jellemző modernizáló jegyek is megjelenhetnek a szórványok hangalakján, ezért hang- és helyesírástörténeti vizsgálatokra (legalábbis a 11. századra vonatkozóan) kevésbé alkalmasak, ugyanakkor a nevek lexikális-morfológiai struktúráját az eredeti oklevél korára hitelesnek tarthatjuk a másolatok és (alapos mikrofilológiai vizsgálatok után) az interpolált oklevelek eredeti szövegrészeinek adatait, a neveket ugyanis a jogbiztosító szerepük miatt nagy valószínűséggel nem módosították a másolók (Hoffmann – Rác – Tóth 2018: 29–33, vö. Szőke 2021b: 45).

3. Annak, hogy egy oklevél szórványainak, köztük a víznévi szórványoknak a számát csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, több oka is van. Egyrészt egy oklevélben ugyanaz a név több írásváltozatban is megjelenhet (pl. a TA.-ban a *balatin*, *bolatin* szórványok), s az mindig az aktuális vizsgálatok szempontjától függ, hogy ezeket külön adatokként értelmezzük-e. Másrészt ugyanannak a denotátumnak a neve több oklevélben is előfordulhat, a Kárpát-medence fő folyójának, a Dunának a neve az elemzett oklevelek többségében megtalálható latinosított formában (pl. 1009/+1257//1469, 1075/+1124/

+1217, [1093–1095]: *Danubium*, DHA. 1: 52, 215, 300), de a *Tisza* (+1037 [1240 k.]/+1246/1330: *Tyzya*, 1075/+1124/+1217: *Tiza*, [1093–1095]: *Tisciam*, DHA. 1: 118, 215, 301) és a *Lajta* víznevek is többször adatolhatók (1051, 1074: *Litaha*, DHA. 1: 142, 197).

Lényegesen több adatot érint az a kérdés, hogy a korai szórványok közül mi tekinthető víznévnek, sőt távolabbról: mi tekinthető névnek. Mind a mai, mind a történeti névanyag vizsgálatában rendszeresen felmerülő probléma a földrajzi köznevek és a tulajdonnevek elhatárolása, a gazdag szakirodalommal bíró kérdéskör bemutatására nem térek ki dolgozatomban, de néhány példa említésével szeretném szemléltetni, hogy ez a jelenség a legkorábbi szórványok értelmezésében is gondot okoz: *Tó* (+1015/+1158//1403/PR.: *Tow*, DHA. 1: 74), *Vadvíz* (+1015/+1158//1403/PR.: *Voduez*, DHA. 1: 74), *Tanya* (+1037 [1240 k.]/+1246/1330: *Tana*, DHA. 1: 118). Hasonló nehézséget okoz a körülírással adatok névstátuszának meghatározása. Ez a szórványtípus különösen a Tihanyi apátság alapítólevelére jellemző, pl. *Mortis vasara kuta rea*, *Ohut cuta rea*, *Harmu ferteu*. E szórványok némelyikéről mikrofilológiai vizsgálatokkal, illetve a későbbi továbbélés ismertetésén megállapítható, hogy valós víznév áll mögöttük: a TA. *fuk* szórványa a Siófok névben él tovább, így ez az oklevélben is víznévként értelmezhető, bár alakja megegyezik a *fok* vízrajzi közszóval. Az esetek többségében azonban ilyen segítség nem áll rendelkezésre, így – követve az újabb oklevélfeldolgozások gyakorlatát – ezeket a szórványokat nem zárom ki a lehetséges víznevek köréből.

Néhány névadat esetében a jelölt denotátum fajtájának meghatározása okoz problémát. Ez előfordulhat egyes egyedi esetekben akkor, amikor az oklevél szövegében a szórvány előtt nem áll latin fajtajelölő köznév (mint például az *Ozora* név esetében a Pécsi püspökség alapítólevelében, vö. Póczos 2017: 118–123). A denotátumfajta megállapításának másik, rendszerint jelentkező problémája a névfajták osztályozásának területén jelentkezik: elméleti, a kategorizációt érintő kérdés, hogy mely típusokat sorolhatjuk a vizek körébe. Györffy Erzsébet az Árpád-kori folyóvízneveket feldolgozó munkája során számba vette a korábbi helynévtipológiák felosztási kísérleteit (2011: 29–31), ő maga pedig azt az utat választotta, hogy bizonyos folyóvíz jelentésű latin fajtajelölő minősítésekkel álló neveket tekintett csak víznévnek. Jómagam a Hoffmann István által vázolt rendszert tekintettem kiindulási pontnak, ennek főbb kategóriái: folyóvizek, állóvizek, ezek részei, források, kutak (1993: 36), ezeket célszerűnek láttam kiegészíteni a 11. században jelentős gazdasági szereppel bíró halászhelyek, illetve a mocsarak megnevezéseivel, a fenti hozzávetőleges adatszám (110) az ilyen típusú a névadatokat is tartalmazza.

Egyes névfajták esetében csak ritkán lehet eldönteni, hogy azok vízet vagy térszíninformát jelölnek-e. Jellegzetesen ilyen a 11. századi oklevelekben mintegy 20 szórvánnyal megjelenő *Árok*, ezeknek mind a névstátusza, mind a denotátumuk fajtája a legtöbb esetben bizonytalan. Kivételes példa a TA-ban a Kolon tó környéki birtok leírásában szereplő *aruk*, amely nagy valószínűséggel nem vízfolyásra, hanem határárokra vonatkozik (Hoffmann 2010: 184).

Véleményem szerint az adattárat jelenleg még egy ponton lehet bővíteni: azokkal a 11. században adathozható helynevekkel, jellemzően településnevekkel, amelyeket az etimológiai vizsgálatok víznévi eredetűnek tartanak. Ilyen például a Pannonhalmi apátság alapítólevelének *Vág* birtokneve (1001/1213/1240 u.: *Wag*, DHA. 1: 41), a Pécsváradi alapítólevelével *Kovácsséde* településneve (+1015/+1158//1403/PR.: *Kouas sede*, DHA. 1: 75) és a Százdi alapítólevelében először feltűnő *Hortobágy* birtoknév ([1067 k.]/1267: *Charthybak*, DHA. 1: 58). Hasonló megfontolásból érdemes számolni azokkal a helynevekkel, amelyeknek valamely névrésze származik víznévből, mint például a *Marcalfő* településnév (1009/+1257//1469: *Morzolfew*, DHA. 1: 52) vagy a *Bátatöve* településnév (+1015/+1158//1403/PR.: *Batatue*, DHA. 1: 73). (A víznevek és a településnevek viszonyának szintén gazdag szakirodalma van, a régiség névadására vonatkozó legújabb kutatási eredményekhez ld. Györffy 2011: 153–164, Hoffmann – Rácz – Tóth 2018: 342–343, 418–419, Kovács É. 2021).

A víznevek meghatározását az imént ismertetett módokon kitágítva a 11. századra datálható víznévállományt még kb. kéttucatnyi névvel bővíthetjük.

4. Dolgozatom a 11. századi víznevek részletesebb vizsgálatának mintegy előtanulmányaként értelmezhető. Bár az átfogó elemzésekre még nem került sor, a munka adatgyűjtő szakasza is számos tanulsággal szolgált. A szórványok összegyűjtése során szem előtt tartottam a 11. századi oklevelek feltárásának legújabb eredményeit, így a korábbi kutatások által használt forrásokhoz képest részben más adatbázis állt össze. Ez a korpusz egyrészt szűkebb, mint az eddig elemzettek, ugyanis kizártam belőle azokat az elemeket, amelyeket a kutatók igazolhatóan 11. századi adat nélkül vezettek vissza a 11. századba, másrészt viszont bővebb is a korábbiaknál, mert bekerültek olyan névadatok is, amelyek a befogadó oklevél bizonytalan kronológiai státusza miatt eddig kimaradtak a vizsgálatokból. Meggyőződésem, hogy ezzel a 11. századhoz sokkal stabilabban kötődő víznévi adatbázis jött létre, még akkor is, ha egyes elemek körül ebben is merülnek fel kérdések.

Az adattár összetételét érintő másik releváns különbség, hogy a korábbiaknál lényegesen nagyobb arányban tartalmaz mikroneveket, amelyek na-

gyobb változási képességüknek köszönhetően sokkal inkább tükrözik a lejegyzés korára (illetve az eredeti oklevél korára) jellemző névhasználatot (vö. Póczos 2010: 103–104), így több szempontból is realisabb képet nyújthatnak a 11. századi név- és nyelvtörténeti viszonyokról, mint a nagyvizek nagy állandósággal jellemezhető nevei.

Irodalom

- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011: *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HLADKÝ, JURAJ 2019: Slovak hydronymy in the European context. *Onomastica* 5: 137–156.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993: Helynevek nyelvi elemzése. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018: Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2016: A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150: 257–318.
- KISS LAJOS 1994: A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv* 90: 1–19.
- KISS LAJOS 1996: A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120: 104–116.
- KISS LAJOS 1997: Erdély vízneveinek rétegződése. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel III*. Balassi Kiadó, Budapest. 199–210.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938: Magyarország népei a XI. században. In: Serédi Jusztinián (szerk.), *Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján II*. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest. 365–472.
- KOVÁCS ÉVA 2018: A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ÉVA 2021: Vizek a természeti környezetre utaló településnevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 73–85.
- KRISTÓ GYULA 1993: Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. *Névtani Értesítő* 15: 200–205.
- KRISTÓ GYULA 1997: A Kárpát-medence X. századi helyneveiről. *Magyar Nyelv* 93: 129–135.
- KRISTÓ GYULA 2000: Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.

- KRISTÓ GYULA 2003: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest.
- MELICH JÁNOS 1925–1929: A honfoglaláskori Magyarország. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PELCZÉDER KATALIN 2022: A Bakonybél összeírás mint nyelvtörténeti forrás. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2010: Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 18. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2015: A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos*. Helynévtörténeti Tanulmányok 11: 69–83.
- PÓCZOS RITA 2017: A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr*. Helynévtörténeti Tanulmányok 13: 117–141.
- PÓCZOS RITA 2021: A Pannonhalmi apátság alapítólevelének nyelv- és névtörténeti forrásértékéhez. Helynévtörténeti Tanulmányok 17: 7–42.
- ROBINS, HENRY ROBERTS 1999: A nyelvészet rövid története. Osiris Kiadó, Budapest.
- SARNYAI VIVIEN 2022a: A Pannonhalmi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Szakdolgozat. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- SARNYAI VIVIEN 2022b: Szent István veszprémi püspökségnek írt adománylevele mint nyelvtörténeti forrás. Magyar Nyelv 118: 289–300, 444–459.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014: A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZŐKE MELINDA 2015: A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZŐKE MELINDA 2016: A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. Helynévtörténeti Tanulmányok 12: 45–58.
- SZŐKE MELINDA 2019: Adalékok a Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéhez. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 311–322.
- SZŐKE MELINDA 2021a: Szent István Zalavári okleveleiről. Magyar Nyelvjárások 59: 27–38.
- SZŐKE MELINDA 2021b: A hamis oklevelek helynévtörténeti forrásértékének meghatározásáról. Helynévtörténeti Tanulmányok 17: 43–54.

**Methodological notes on the study
of 11th-century Hungarian hydronyms**

Hungarian onomastics research in the 19th and 20th centuries placed great emphasis on the study of hydronyms, partly because of their antiquity and partly because of their characteristic mode of construction. This is especially true for the study of periods with a lack of sources, such as the 11th century, the time of the foundation of the Hungarian state, because the etymology of old water names also served as a basis for ethno-historical studies. In the last two decades, new research has been launched to reassess the earliest written sources of the Hungarian language, using modern tools and methods to uncover data from early charters. The aim of this study is to take stock of the earliest hydronymic data. The data are interpreted from two aspects: which can be considered 11th-century and which can be considered water names. The reassessed corpus is both narrower than the database previously used as it excludes water names that have no verifiable 11th-century data, and broader as it includes data from charters that were not considered in previous studies.

Keywords: *onomastics, Hungarian hydronyms, 11th century, charters*

RITA PÓCZOS

